

HİLYE GELENEĞİNE BİR KATKI: ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ DÖNEMİNE AİT İKİ MESNEVİDE HZ. HATİCE (R.A.) TASVİRLERİ

Fatih KÖSE*

Özet

Bu çalışma Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış iki mesnevîde Hz. Hatice'nin (r.a.) nasıl tasvir edildiğini incelemektedir. Yüksek lisans tezi olarak incelenmiş olan bu mesnevîler; tarafımca hazırlanan *Yazarı Bilinmeyen Bir Hz. Hatice Siyeri*, ve *Gulâmi'nin Dâsitân-ı Hadicetü'l Kübrâ Adlı Eseri*, isimli çalışmalardır.

Yazarı Bilinmeyen Bir Hz. Hatice Siyeri olarak isimlendirdiğimiz mesnevînin Milli Kütüphane, Konya Koyunoğlu ve Kahire olmak üzere üç nüshasına ulaşılmış ve bu nüshaların tenkitli çalışmasından sonra eser 934 beyit olarak belirlenmiştir. Eser siyer türü içerisinde değerlendirilmiştir.

Gulâmi'nin Dâsitân-ı Hadicetü'l Kübrâ Adlı Eseri çalışması ise Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'ne kayıtlı olan ve toplam 48 varaktan oluşan bir mesnevîdir. *Hazâ Kitâb-ı Hadicetü'l Kübrâ* ismiyle Milli kütüphanede bir nüshası daha vardır. Eser mevlid türünde yazılmıştır.

Çalışmamızın amacı bu eserlerde Hz. Hatice (r.a.)'nın nasıl tasvir edildiğini ortaya çıkarmaktır. Bu doğrultuda ilgi tasvirler ve beyitleri tespit edilerek kategorilendirilmiştir. Bu kategoriler Hz. Hatice (r.a.)'nın fiziki, karakteristik ve maddi özelliklerini içeren bölümlerden oluşmaktadır. Kendi alanına göre her kategori alt başlıklara ayrılarak detaylı bir inceleme ve örneklendirmeye tabi tutulmuştur. Verilen beyitler tenkit edilerek benzerlik ve farklılıklar tespit edildikten sonra elde edilen veriler tarihî kaynaklardaki bilgilerle karşılaştırılmıştır.

Yapılan tasvirlerin ideal tipleştirme ve israiliyat etkisiyle nasıl bir ilişki içerisinde oldukları sonuç bölümünde kapsamlı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Hatice, Siyer, Tipleştirme, İsrailiyat

* Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyatı, fatih.kosel@hotmail.com

CONTRIBUTION TO TRADITION OF HILYE: DESCRIPTION OF HZ. HATICE IN TWO MATHNAWIS WHICH BELONGS TO OLD ANATOLIAN TURKISH TERM

Abstract

In this study we examine that how was described Hz. Hatice in two mathnawis which written in Old Anatolian Turkish term. First of the mathnawis which done by us prepared a master thesis are is “A Siyer of Hz. Hatice which its writer does not know” and the other one “Gulami’s Dasitan-ı Hadicetü’l Kübra”

As we described it the mathnawi of “A Siyer of Hz. Hatice which its writer does not know” has three versions exists in Milli Kütüphane, Konya Koyunoğlu and Cairo libraries and after the critical edition the work is defined as 934 couplets. The work evaluated as a kind of siyer.

The work of Gulami’s Dasitan-ı Hadicetü’l Kübra is a mathnawi enrolled in “Yapı Kredi Sermet Çifter Research Library” consist of 48 leaves. It has another version in Milli Kütüphane named “Haza Kitab-ı Hadicetü’l Kübra”. This work written as a mevlid.

The purpose of the study is to find out that how described Hz. Hatice (r.a.) in the sworks. In accordance with this purpose, related describes and couplets has founded and categorized. This categories consisted of parts which comprises Hz. Hatice’s (r.a.) physical, characteristic and material features. Each category, examined detailed according to its field which divided into subheadings and exemplified. How the description and idealization of type related to Israel effect evaluated in the conclusion part detailed.

Keywords: Hz. Hatice, Siyer, typification, Israel effect

GİRİŞ

Hz. Hadice binti Huveyled (r.a.)

Milâdî 556 yılında Mekke’de doğduğu anlaşılmaktadır. Soyu dedelerinden Kusay’da Resûl-i Ekrem’in soyu ile birleşir. Kureyş’in eşrafından olan babası Huveylid kaynakların önemli bir kısmına göre ficâr savaşından önce ölmüştür. Annesi Fâtıma bint Zâide (Zeyd) b. Cündeb (Esam) el-Âmiriyye olup onun soyu da Lüey b. Gâlib’de Resûlullah’ın

soyu ile birleşmektedir .^{††} Hatice'nin üstün iffeti sebebiyle İslâmiyet'ten önce "Tâhire" lakabıyla anıldığı bilinmektedir. "Kübrâ" sıfatı ise Resûl-i Ekrem'in en büyük hanımı olması sebebiyle daha sonraki dönemlerde söylenmeye başlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) ile evlenmeden önce iki evlilik yapmıştır. Şam'a gönderdiği ticaret kervanının başında bulunan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in üstün vasıflarından etkilendi ve onunla evlenmek istediğini kendisine bildirmiştir. Onların evlenmesine, Hatice'nin arkadaşı olup daha sonra sahâbe arasında yer alan Nefise bint Ümeyye'nin aracılık ettiği, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e Hatice (r.a.) ile evlenmeyi düşündüğü takdirde bunu sağlamaya çalışacağını belirttiği, kaynakların çoğunda ikinci bir ihtimal olarak kaydedilmektedir."^{‡‡}

Hz. Muhammed (s.a.v.) ile Hatice (r.a.)'nin'nin ilk çocukları Kâsım olup iki yaşına kadar yaşadı. Resûl-i Ekrem Ebü'l-Kâsım künyesini onun adından almıştır. En büyük çocuklarının Zeynep olduğu da söylenmektedir. Daha sonra Rukıyye, Ümmü Gülsûm ve Fâtıma doğdu. Çocuklarından Tayyib (Abdullah) ile Tâhir peygamberlikten önce vefat etti. Bazı kaynaklarda Abdullah, Tâhir ve Tayyib'in aynı çocuk olduğu, İslâmiyet'ten sonra doğduğu için bu çocuğun Tayyib ve Tâhir lakabıyla anıldığı kaydedilmektedir."^{§§} Hz. Hatice (r.a.) İslamiyet geldiğinde eşine vereceği sınırsız desteğin belirtilerini evliliklerinin İslamiyet öncesi dönemlerinde hissettirmiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlik öncesinde Hira mağarasında geçirdiği tefekkür dönemlerinde en büyük desteği Hz. Hatice (r.a.)' dan görmüştür.

İslam ve peygamberlik gelene kadar Mekke'de taraflı tarafsız herkesin saygı ve hürmetine mazhar olan eşi Hz. Muhammed (s.a.v.) kendisine gelen ilahi emirlerden sonra, bu emirlerin çıkarlarına ters düştüğü insanlar tarafından düşman bellenecek ve amansızca bir düşmanlığa tabi tutulmuştur. Hz. Hatice (r.a.) ilk iman eden kişi olmasının yanında, İslam yolunun karşısına çıkan bütün engel ve sıkıntılarında eşinin en büyük destekçisi bazen yardımcısı bazen danışmanı olmuştur. Hz. Hatice (r.a.) , müşriklerin zulmü ve haksızlığı

^{††} İbn Hazm, Kitâbü't-Tabakâtü'l- Kebîr. s. 171

^{‡‡} KANDEMİR, Yaşar. Hz. Hatice, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:16; s. 465-466

^{§§} KANDEMİR. Yaşar, A.g.e.

karşısında Resûlullah'ı hiçbir zaman yalnız bırakmamıştır. Mekkeli müşrikler Şi'bü Ebî Tâlib'de müslümanları kuşattığında kendisi de Hz. Peygamber ile birlikte iki üç yıl boyunca muhasaraya göğüs germiş ve servetini onun davası uğrunda harcamaktan geri durmamıştır.***

Hazreti Hatice (r.a.) nübüvvetin onuncu yılı olan milâdî 621 yılı, Ramazan ayında vefat etmiş ve Mekke'deki Hacun kabristanına defnedilmiştir. Bu sene Hz. Hatice (r.a.) ve Ebu Talip gibi isimlerin vefatıyla İslam tarihine hüzün yılı olarak geçmiştir.

1. ÇALIŞMANIN TEMELİ OLAN ESERLER HAKKINDA BİLGİLER

A) “Gulâmî'nin Dâsitân-ı Hadîcetü'l Kübrâ Adlı Eseri”:

Eser Hakkında: İki nüshalı bir eserdir. İstanbul nüshası Dâsitân-ı Hadîcetü'l-Kübrâ ismiyle Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde 256 numarada kayıtlıdır. Eser ciltsiz ve ebru kapaklar arasında bulunup, 210x110 ebadında toplam 48 varaktan oluşmaktadır. İlk varak boştur. Mevlid, 2. varaktan itibaren başlayıp, 39 varak olup 989 beyitten meydana gelmektedir. Son 8 varakta Gulâmî'nin 31, 22, 7, 20 ve 25 beyitten oluşan toplam beş adet gazel ve kasidesi bulunmaktadır. Eser, Türkçe olarak, kalın krem kâğıda, harekeli nesih hatla yazılmıştır. Her sayfada 13 satır mevcuttur. İstinsah tarihi 1247(1831-32)'dir. Mesnevi nazım biçimi ve aruzun “Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbıyla yazılmıştır. Eserin yazılış özelliklerinin oluşturduğu kanaate göre 15.yy. sonları ile 16.yy. başlarına ait olduğunun düşünüldüğü belirtilmektedir.

Eser başlanırken sürh Dâsitân-ı Hadîcetü'l-Kübrâ yazılmış, besmelenin ardından ilk beyte geçilmiştir. Dâsitân-ı Hadîcetü'l-Kübrâ şairin okuyanı, dinleyeni ve yazanı için dua isteyerek Allâhü Teâla'ya hamd ve senâda bulunmasıyla sona ermektedir. Marmara Üniversitesinde

*** KANDEMİR, Yaşar, A.g.e.

İslam Sanatları bilim Dalında Seda Garip tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

Bu çalışma İlahiyat Anabilim Dalı eksenli olması hasebiyle eser din ilimleri açısından detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Eser mevlid kategorisinde değerlendirilmiş ve gerek mevlid türü gerekse Hz. Hatice (r.a.) hakkında kapsamlı açıklamalar yapılmıştır. Hz. Hatice (r.a.)'nın hayatı; doğumu, evlilik ve çocukları, ticari hayatı, hastalığı ve vefatı gibi bölümlerde kapsamlı olarak incelenmiştir. Mevlid türü hakkında verilen bilgilerden sonra eserin bu türle benzeyen ve benzemeyen yönleri, mevlidin tarihi gelişimi, fikhî hükmü, edebiyatımızdaki mevlid ve yazarları gibi başlıklarla konu hakkında derin bir inceleme yapılmıştır.

Eserin Milli Kütüphane nüshası ise “Haza kitab-ı Hadicetü'l Kübrâ” ismiyle Ankara'da Milli Kütüphane'de 06 Mil Yz A 8670 arşiv numarası ile kayıtlı bulunmaktadır. Harekeli nesih ile yazılmış olup şiir kısmından sonra iki varaklık bir harekesiz nakil bölümü bulunur. 934 beyitten oluşmaktadır. Serlevha ve nakarat bölümleri kırmızı mürekkeple yazılan metnin her sayfasında on bir satır bulunmaktadır. Bu nüsha üzerinde iki adet yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu nüsha üzerinden yürütülen her iki çalışma da dil alanında meydana gelmiştir. Bu çalışmalar Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesinde Emine Tursun ve Kocaeli Üniversitesinde Necdet Öztürk tarafından yapılmıştır. Her iki çalışmada da Hz. Hatice (r.a.) hakkındaki bilgilerde detaya inilmeye gerek görülmemiştir. Üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda bu çalışmalarda muhtevadan çok eserin yazıldığı dönem içerisindeki dil özelliklerinin eserdeki yansımaları üzerinde detaylı olarak çalışıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Çalışmaların dil alanında yapılmış olması da bunu gerektirmektedir. Özellikle inceleme bölümlerinde, Yazılış özellikleri, Ses bilgisi, Şekil bilgisi gibi başlıklar altında metinden örneklerle çok detaylı bir dil incelemeleri yapılmıştır. Metin bölümünde 934 beyit ve iki varaklık düz yazıdan oluşan eserin transkripli metni bulunmaktadır.

Eserin nüshalarına dair verdiğimiz bu bilgilerden sonra ikisi arasındaki belirgin farklara değinmek gerekirse en önemli farkın Ankara nüshasında olmasına rağmen İstanbul nüshasında bulunmayan salâvat bölümlerini belirtmemiz gerekir. Ankara nüshasında belirli aralıklarla

nazım akışı kesilerek Hz. Muhammed (s.a.v)'e salâvat getirilmektedir. Bunun haricinde nüshalar arasında ciddi bir fark bulunmamaktadır. Farklı olan giriş beyitlerinden sonra nüshalar küçük farklılıklarla devam etmektedir.

B) Yazarı Bilinmeyen Bir Hz. Hatice Siyeri

Bu eser toplam dört nüshadan oluşmaktadır. Her nüshada farklı isimlendirilmiş olması ve yazarının belli olmaması hasebiyle bu şekilde isimlendirmeyi uygun gördük. Yapılan araştırmalar sonucu Milli Kütüphane nüshasından başka, Konya Koyunoğlu Kütüphanesi, Konya İl Halk Kütüphanesi birisi ise Mısır Milli Kütüphanesinde olmak üzere üç nüshaya daha ulaşılmıştır. Ancak Konya İl Halk Kütüphanesinde bulunan nüsha üzerinde çalışma yapılamayacak şekilde tahrip olduğu için karşılaştırma çalışması Koyunoğlu, Kahire ve Milli Kütüphane nüshaları üzerinden yapılmıştır. Esas alınan nüshaların özellikleri şu şekildedir:

Milli Kütüphane Nüshası:

Manzûme-i Hatîcetü'l-Kübrâ ismiyle Milli Kütüphane arşivine **06 Mil Yz A 8631/2** yer numarasıyla kayıtlı olup dvd numarası ise **578**'dir. Eser bulunduğu mecmua içinde **10b-42a (32 varak)** sayfalarında bulunmaktadır. Her varakta çift sıra olmak üzere onbeş satır bulunmaktadır. Eser dokuz yüz beyit civarında bir hacme sahiptir. Toplam otuz iki varaktan ibaret olan metnin her sayfasında on beş beyit vardır. Harekeli nesih yazı stiliyle yazılan eserin tezhip özelliklerine değinilecek olunursa, : Cetveller kırmızıdır. Sırtı ve sertabı tamir görmüş koyu kahverengi meşin, şemseli zencirekli, miklebli, şirazesini dağılmış açık kahverengi meşin bir cilt içerisinde yer almaktadır. Yapraklar rutubet lekeli. Ciltte yer yer kurt yemikleri vardır.

Konya Koyunoğlu Nüshası:

Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonuna, **Hikâye-i Hadîcetü'l-Kübrâ** ismi ve **10250/a** arşiv

numarasıyla kayıtlı olan eser, **Süleyman Nuri b. Mehmed** isimli müstensih tarafından istinsah edilmiştir. Eserin ilk sayfasında **Hikayet-i Nikah-ı Mustafa aleyhisselam birle Hadicetü'l Kübra radiyallahu anha** başlığı bulunmaktadır. Otuz beş varaktan ibaret olan eserin ilk iki varaklık bölümünde bir nesir mevcuttur. Geriye kalan sayfalarda onbeşer beyit bulunmaktadır. Harekeli nesih yazı ile yazılmıştır. Bazı sayfalarında yer yer rutubet lekeleri bulunsa da genel olarak sıhhat durumu iyi denecek düzeydedir.

Kahire Nüshası

Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları koleksiyonuna, **Hikâye-i Seyyide Haticeti'l-Kübrâ Ümmi'l-Mü'minîn** ismi ve **Tarihi Türkî 276** arşiv bilgileriyle kayıtlı olan eser otuz varak hacminde olup her sayfasında genel itibarıyla on dokuz satır bulunmaktadır. Eserin başında isim olarak **Kitabet-i Haticetü'l Kübra** başlığı bulunmaktadır. Talik yazı stiliyle yazılmış olan eserin durumu iyi denecek durumdadır. Yazı netliği açısından diğer nüshalardan daha kaliteli olduğu söylenebilir.

Eserin nüshaları hakkında verilen bu bilgilerden sonra içeriğine dair söyleyeceklerimiz şu şekildedir: Lirik bir mesnevi olan eserden hareketle varılan kaniya göre 14. yy.da yazılmış olabileceği düşünülmektedir. Eserin yazarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Üç nüshanın tenkitli metin çalışmasından sonra eserin 937 beyit olduğu açığa çıkmıştır.

2. HZ. HATİCE TASVİRLERİ

HZ. Hatice (r.a.. Beyit)'nin tasvirleri fiziksel, karakteristik ve maddi özellikleri olmak üzere ana bölümlere ayrılmış ve bu ana bölümler de detaylı alt başlıklarda incelenmiştir. İncelemelerin kaynağı olan örnek beyitlerin hangi esere ait olduğunu belirtmek amacıyla Gulâmî'nin eseri "G" diğer eser ise "M" harfleriyle kısaltılarak ilgili numaralar ile birlikte beyitlerin sonuna eklenmiştir.

2.1. Karakteristik Özellikleri İlgili Tasvirler

a) İyi Huyluluğu:

Hz. Hatice (r.a.)'nın anlayış ve feraseti İslam tarihinde belirgin hatlarla anlatılan meşhur özelliklerindedir. Özellikle Hz. Muhammed (s.a.v.)'in peygamberliğinden önceki inziva yılları, peygamberliğin gelmesiyle birlikte bu büyük vazifenin kendisinde meydana getirdiği sarsıntı ve fikri yoğunluk anları ve dini tebliğ vazifesi esnasında karşılaştığı sayısız saldırı ve eziyetler karşısında kendisine tam anlamıyla destek veren ve onu teskin eden Hz. Hatice (r.a.)'nın ta kendisiydi. Bu desteği Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dilinden şu şekilde duymak mümkündür : **"Allah Teâlâ bana ondan daha hayırlısını vermedi. Halk bana inanmazken o inandı. Herkes bana yalancı derken o doğru söylediğimi kabul etti. Kimse bana bir şey vermezken o beni maliyle destekledi ve Cenâb-ı Hak bana ondan çocuklar ihsan etti."**

Her iki mesnevide de verdiğimiz bu bilgileri destekler nitelikte tasvirler verilmiştir. Hz. Hatice (r.a.) akıllı, doğru sözlü, lutufkar, Saliha gibi sıfatlarla nitelendirilmiştir.

Mekkede var idi bir öâtÿn ulu
Öyb idi hem èākile yüzi āulu (M. 74. Beyit)

Dā'imÀ pek ùoàrı sözli pÀk-bÀz
Luùfı àāyet çok idi hem òışmı az (M. 85.
Beyit)

èĀúiledür ãĀlióadur òÿbdur ol
Hem setire mestÿre maóbybdur ol (M. 633.
Beyit)

èĀtike Ebū Tālib diñlediler
Kātì mürüvvetli óatundur didiler (G. 265.
Beyit)

Mürüvvet kāni bir ehl-i keremdir

Yitecek deñli māl virse ğamdır (G. 128. Beyit)

b) Soyluluĝu :

Hz. Hatice (r.a.) soylu bir aileye mensup, devrinde önemli bir kimse idi. Soyunun Resûlullah'ın soyu ile birleşmesiyle aynı zamanda Hz. Muhammed (s.a.v.) ile akraba idi. Gerek hürmet açısından gerekse maddi açıdan hatırı sayılır bir konumda idi.

Üavminüñ içindedür ol kim ulu
Hem cihâzı çoudurur yüzi ãulu (M. 638.
Beyit)

Hz. Hatice (r.a.)'nın soyu dedelerinden Kusay'da Resûl-i Ekrem'in soyu ile birleşir.^{†††} Örnek olarak verilen beyitte de bu duruma atıf vardır. Nesebinin Hz. Muhammed (s.a.v.)'e yakın olduğu bildirilmektedir.

Hem nesebde daðı sizedür yaúın
İllā kim bir àaybı var ancaú hemİN (M. 639.
Beyit)

c) Cömertliĝi :

Hz. Hatice (r.a.)'nın cömertliĝi İslam Tarihi açısından çok önemli bir gerçekliktir. Zira İslamın başlangıç aşamasında Hz. Hatice (r.a.) bütün servetini Hz. Muhammed'in ve bütün Müslümanların davasına adamıştır.^{†††}

Didi Mekke ulularına bilüñ
Siz benim bu sözüme şâhid oluñ (G. 782)

Didi bu gördiĝiñiz óayli haşem
Kul óalāyık mālı mülki muhteşem (G. 783)

^{†††} KANDEMİR, Yaşar. Hz. Hatice, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt:16; s. 465-466

^{†††} YILDIZ, Nureddin. İşi Vaktinden Çok Olanlar, Anne Gibi Eş Hz. Hatice binti Huveyled

Bu kadar deve katır māl tavar
Hep Muhammed' iñdurur her ne ki var (G. 784)

Bilüñüz bu işi böyle işledim
Kamusı Muhammed'e bağışladım (G. 785)

d) Bilgili oluşu:

Hz. Hatice (r.a.)'nın okuma yazma bildiği kaynaklarda geçen bir bilgidir. Aşağıda verilen örnek beyitlerde de bu bilgiyi doğrular nitelikte ifadeler yer almaktadır. Ancak beyitlerin devamına bakıldığında kendisinin Kur'an-ı Kerim'den önce gelen semavi kitapları okuduğu ve bu kitapların ilmüne vakıf biri olduğu yönünde ifadeler yer almaktadır. Hatta Hz. Muhammed (s.a.v.)'in gelecek son peygamber olduğunu bu kitaplardan anladığı da anlatılmaktadır. Ancak burada tarihi gerçeklerle çelişen bir durum vardır. Tevrat ve İncil konusunda alim olan kimse amcası Varaka'dır. Hz. Muhammed (s.a.v.)'e peygamberlik alametleri gelmeye başlayınca Hz. Hatice (r.a.) bu konuları amcasına açmış ve amcası Varaka ona bu belirtilerin sabık kitaplarda bahsi geçen son peygamberin alametleri olduğunu söylemiştir.^{§§§} Dolayısıyla Gulâmî'nin eserinde, Tevrat ve İncil konusunda alim olan Varaka'nın özellikleri Hz. Hatice (r.a.)'ya yüklenmiştir.

Nāme yazdı Hādice ol zamān
Virdiler Muhammed'e oldı revān (G. 524.
Beyit)

Hādice cümle Tivrāt'ı bilürdi
Ne deñlü vardır anı bilürdi (G. 190. Beyit)

Meger Tivrāt içinde görmüş idi
Daóı èālimlere de şormuş idi (G. 191. Beyit)

Yazılmışdı Muhammed' iñ şıfātı

^{§§§} AFZALUR, Rahman. *Encyclopaedia of Seerah*, London 1982, II, s.159.

Hakikat nice ise hadd-i zāti (G. 192. Beyit)

Didi yā Müyessere işit cevābı
Ne ise anı kıl işiñ sevābı7 (G. 224. Beyit)

Ki èAbdulmuṭṭalib oğlı Muḥammed
Yazıldı kārībāna kıla óizmet (G. 225. Beyit)

Kureyş olurıdır aşlı anıñ
Hem İbrāhīm Óalil'dir nesli anıñ (G. 226.
Beyit)

Anı ben görmişim Tevrāt içinde
Daóı Tevrāt'daki āyāt içinde (G. 227. Beyit)

Ki Tevrāt'da olan naèt şıfātı
Müşābihdir kamu hadd-ı şıfātı (G. 228. Beyit)

Ola bir gün ki peygamber ola ol
Kamu peygambere server ola ol (G. 229. Beyit)

Daóı Cebrāèil inüp gele Kurān
Aña uyanlar ola ehl-i imān (G. 230. Beyit)

Aña göre aña èizzet gerekdir
Kemālince aña hürmet gerekdir (G. 231. Beyit)

Ki Tevrāt'da yazılmıştır şıfātı
Anıñ-çün óalk idüpdür mümkinātı (G. 167.
Beyit)

Daóı nesli ola İbrāhīm Óalil'iñ
Habibi ola ol rabbü'l-celiliñ (G. 168. Beyit)

Olısardır anıñ ismi Muḥammed
Bir adı ola Muḥammed biri Ahmed (G. 169.
Beyit)

Didi kim kalmadı şekkim ya ilāh
Budur ol iki cihānda pādişāh (G. 517. Beyit)

Budur Tevrāt'da ve İncil'de ol
Óātem-ün-nebi Muhammed-ün-rasūl (G. 518.
Beyit)

e) Söz Sahibi Oluşu

Hz. Hatice (r.a.) kendi devrinin ileri gelen hanımlarından idi. Kendine ait bir ticareti vardı. Mekke'den Şam gibi uzak diyarlar arasında alışveriş yapan kervanlara sahip bir kimse olması onun lider tabiatlı bir kimse olduğunun göstergesidir. Şiirlerde söz sahibi, seçme özelliği olan bir hanım olarak anlatılmıştır.

Ol didi kim bāliāa durur úızım
Hem uludur aña geçmezdir sözüm (M. 726.
Beyit)

Çouú ulular istediler varmadı
Kimseye hergiz rıøā ol virmedi (M. 727.
Beyit)

Ol didi pek kişilere varmadı
Begleri kendüye lāyıú görmedi (M. 729.
Beyit)

Ancak Onun feraset ve otoritesi bu zikredilenlerden daha da malum ve meşhurdur. Bu hususta belirtmemiz gereken bir olay vardır. Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamberlik alametleriyle ilk karşı karşıya kaldığı zamanlarda Hz. Hatice (r.a.)'ya bir varlıktan bahsetmiş, onun melek mi yoksa şeytan mı olduğunu bilemediğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Hatice (r.a.) “Onu şuan görüyor musun?” diye sormuş ve evet cevabını aldıktan sonra başını açıp tekrar sormuştur. Bu kez Hz. Muhammed (s.a.v.) onu artık görmediğini söyleyince ona “Öyleyse o bir melektir.

Zira melekler başı açık kadının yanında durmazlar.” demiştir.**** Bu nakil Hz. Hatice (r.a.)’nın ne kadar zeki olduğunu göstermekle beraber zor konularda söz sahibi olduğunun da kanıtıdır.

2.2.Fiziksel Özellikleriyle İlgili Tasvirler

Şemail kaynaklarında Hz. Hatice (r.a.)’ya ait bilgiler yok denecek kadar az sayıdadır. Günümüzde İslamî ilimlerin ve genel olarak bütün bilgilere ulaşmanın ne kadar geliştiği düşünüldüğünde, bütün rivayetlere ulaşılabilen bir bilgi çağında Hz. Hatice (r.a.)’nın şemailine dair bilgilere ulaşılamazken bu eserlerin yazıldığı dönemde, göz, kaş, diş gibi ayrıntı bilgilere sahip olunması mümkün değildir. Bu tip tasvirlerin edebi gelenek içindeki ideal tiplere ait mazmunların Hz. Hatice (r.a.)’ya uyarlanması olduğu konusunda kanaate varmış bulunmaktayız. Ayrıca bu tasvirlerin irdelenmesi gereken bir yönü de Hz. Hatice (r.a.) gibi bir bütün mü’minlerin annesi olan bir kimsenin bu şekilde tasvir edilmesinin İslam Tarihi boyunca hoş karşılanmayacağını söylemek asla abes değildir. Zira İslamî edeb bunu gerektirmektedir. Bu hususta temel aldığımız iki eserin birbirinden oldukça farklı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Örnek beyitlerden de anlaşılacağı üzere Gulâmî’nin eserinde fiziki tasvirler hiçbir şekilde yer almazken diğer eserde tüm divan edebiyatında tasvir edilen ideal kadına ait unsurların Hz. Hatice’ye yüklenmiş olduğu görülmektedir. Bu mühim çelişki sonuç bölümünde detaylı olarak sebepleriyle değerlendirilecektir. Bu tespitlerden sonra fiziki tasvirlerin ne şekilde yapıldığına göz atalım:

a) Yüzü :

Evvela devrinin en güzel kadını olduğu söylenmek suretiyle anlatılmaya başlanmıştır.

Kendi eâârında anuñ gibi güzel
You idi bir öyb daòı aña bedel (M. 75. Beyit)

Öulúı görkli óüsni àÀyet öoş idi

**** YILDIZ, Nureddin. İşi Vaktinden Çok Olanlar, Anne Gibi Eş Hz. Hatice binti Huveyled

Ol zamānda meşhÿr ol māóbÿb idi (M. 76. Beyit)

Yüzünün nurlu olduğu belirtilmiştir.

Yüzinüñ nÿrı güneşden berú urur
Yóu idi bir aña beñzer òÿb urur (M. 79. Beyit)

Ol zamān içinde iş bu rÿz-gār
Görmemişdür aña beñzer bir nigār (M. 84.
Beyit)

Kim òadice gibi daòı bir güzel
Mıār-ı Çinde yóu idi aña bedel (M. 666.
Beyit)

Edebiyatımızda sıklıkla yapılan “ay yüzlü” benzetmesi kendisine de atfedilmiştir.

Yüzine baúan āanurdı mÀh idi
Boyı uzun bili ince şÀh idi (M. 81. Beyit)

Hadice geldi oturdu sarāya
Yüzi benzemiş idi bedr-i aya (G. 212. Beyit)

b) Gözleri

Gözleri nergis āaçı reyóÀn idi
CÀnı diller eāşúına óayrÀñ idi (M. 77. Beyit)

Dişleri aú yanaàı óamrÀ idi
Úara úaşı gözleri elÀ idi (M. 78. Beyit)

c) Saçı:

Saçından ve zülfünden bahsedilmiş, saçları reyhan olarak nitelendirilmiştir. Ancak burada değinmemiz gereken önemli bir nokta vardır. Daha önceki bölümlerde yaptığımız bir nakilde başını açarak meleği test ettiğinden bahsetmiştik. Dolayısıyla bundan Hz. Hatice (r.a.)’nın İslamiyetten önce de başının kapalı olduğu anlaşılmaktadır.

Gözleri tez kes āaçı reyóÀn idi
CÀnı diller èaşúına óayrÀñ idi (M. 77. Beyit)

Her úılında zülfinüñ biñ cÀn anuñ
Añılıydı yolına úurbÀn anuñ (M. 82. Beyit)

d) Dişleri, yanağı :

Dişleri inci gibi beyaz, yanağı kırmızı, gözleri ela kaşları siyah olarak anlatılmıştır. Bu tasvirlerin tamamı mazmun sayılabilecek ifadelerdir.

Dişleri aú yanaàı óamrÀ idi
Úara úaşı gözleri elÀ idi (M. 78. Beyit)
èAúılı kāmīl nefsi pāk göñli arı
Lebleri laèl incü gibi dişleri (M. 83. Beyit)

e) Boyu:

Uzun boy ve ince bel klasik betimlemelerdir.

Yüzine baúan āanurdı mÀh idi
Boyu uzun bili ince şÀh idi (M. 81. Beyit)

3.3. Zenginliğiyle İlgili Tasvirler

Hız. Hatice (r.a.)'ya dair bilgiler veren bütün İslamî kaynaklar onun varlıklı bir kimse olduğu ve bu servetini İslam yolunda harcadığı konusunda ittifak halindedir. Devrinin önde gelen ticari imkânlarla sahip olduğu bilinmektedir. Ancak çalışmamızın üzerine kurulmuş olduğu eserlerde bu zenginlik edebi bir bakış açısıyla mübalağalı olarak anlatılmış konumdadır. Aşağıda verilen örnek beyitlerde de görüleceği gibi Hız. Hatice (r.a.) dünyanın en zengin kimsesi olarak tasvir edilmiştir. Yüz atmış kölelerden, karşı karşı durulduğunda iki kişinin birbirini göremeyeceği kadar büyük halılardan, küpler dolusu inci ve mücevherlerden bahsedilmekte, adeta Hız. Süleyman (a.s.) kıssasında görülen ihtişam ve zenginlik Hız. Hatice (r.a.)'ya atfedilmektedir.

a) Malının hesapsız oluşu

Hz. Hatice'nin zenginliđi hesapsız uçsuz
bucaksız bir servet
olarak anlatılmıştır.

Mālinuñ āankim óisābı yóu idi
Cümle mallulardan ol artuú idi (M. 87. Beyit)

Yüz úulu varidi úulluúdan müdām
Hem daòı altmış úaravaşı tamām (M. 88. Beyit)

Ger cihāzından āorarsan bir nişān
Var idi hem daòı yüz altun hevān (M. 89.
Beyit)

Bāúì mālını buña itgil úıāās
Úoyuna ve deveye òod hem úıyās (M. 90. Beyit)

b) İyi kumaşlara, hizmetçilere sahip olduğu.

Her iki eserde de Hz. Hatice'nin iyi kumaşlarına ve hizmetçilerine vurgular vardır. Dönem itibariyle düşünöldüğünde bunlar zenginlik düzeyi hakkında işaretler vermektedir. Evinden de civarın en ulu evi olarak bahsedilmektedir.

Vardı āanduāını açdı ol òātýn
Tez çıúardı Mıārì Hindì nece ùon (M. 161.
Beyit)

Eyü dülbend hem óarir gömlek aña
Vardı ùonatdı baúaúaldı saña (M. 162. Beyit)

Ol òadice òātýn imdi ol gice
Rāvi aydur ùam üstünde hem yüce (M. 551.
Beyit)

Ebrişim döşekler üstünde özi

Taúyelenmiş uyòu almışdı gözi (M. 552. Beyit)

Çevre yanında úaravaşlar úurur
Gözleri uàrunca yaşlar endirür (M. 553.
Beyit)

MÀlı mülki çóudurur kendi güzel
Şehr içinde yoúdurur aña bedel (M. 632.
Beyit)

Úuşluú olunca òalāyıú geldiler
Ol òadícenüñ evüne ùoldılar (M. 842. Beyit)

Yoàidi ol şārda andan ulu ev
Oldı ulularla hem ùopùolu ev (M. 843. Beyit)

El urup şandugından nice ešvāb
Çıkardı hem saçup üstüne güllāb (G. 233.
Beyit)

c) Efsanevi zenginlik tasvirleri

Bu kısım altında verilen örnek beyitlerde, Hz. Hatice'ye (r.a.) atfedilen ihtişam oldukça mübalağalıdır. Öyle ki elbiselerinde ip yerine altın kullanılmıştır.

İki gömlek iki yağlık iki ton
İpiñ yerine işlemişler altun (G. 234. Beyit)

İki harir libās hem iki dülbend
Görenler diyeler āferin āhsent (G. 235.
Beyit)

Ƙoyup boğcaya didi bunları al
Oñat kıll bu işi eyleme ihmāl (G. 236. Beyit)

Varup geldikde seni kıllam azād

Şu deñlü māl virem ki olsun şād (G. 246.
Beyit)

Harçlık olarak verdiği miktar elli altındır. Elli altının değeri düşünülüğünde harçlık olarak veren kişinin zenginliğinin oldukça fazla olduğu anlaşılır.

Çıkarıdı şaydı tîzrek elli altun
Di aña bunı óarclık içün alsun (G. 247.
Beyit)

Gör ne kıllur Hadice baède-t-ṭaēām
Bir ḥarîr döşek getürdi ol hümām (G. 767.
Beyit)

Dört yüz arşın büyüklüğünde bir döşek serilmiş ve bu kadar büyük bir alan olmasına rağmen üstüne mücevherler ve kıymetli mallar döşenmiştir.

O döşek büyüklüğünü bil ey yār
Dört yüz arşun idi bil ey yār (G. 768. Beyit)

Mekke şahrāsında añı yaydılar
Óalkı èālem bu ne ḥāldir didiler (G. 769.
Beyit)

Döşek üzre dökdiler şol denlü māl
Kimse anı şerḥ idebilmek muḥāl (G. 770.
Beyit)

Er boyunca dört küp incü var idi
Daóı her dānesi cevher-dār idi (G. 771.
Beyit)

Laèl-i yākūt her biri kıymetlü taş
Bi-ḥisāb bi-kıyās zerrîn kumaş (G. 772. Beyit)

Döşek ü yaşdık ü yorğan bî-şümār
Cümlesi zerrin idi bil kim ey yār (G. 773.
Beyit)

Mışır'ı şām'ı cevheri toplan hep
Dökdiler ol döşek üzre bî-ħisāb (G. 774.
Beyit)

Şol-ķadar kim oldı incü sım ü zer
Turdı iki yanına pes iki ar (G. 775. Beyit)

Baķuban biribirin görmediler
Kimse bunuñ sırrına irmediler (G. 776. Beyit)

Daóı beş yüz güle üç yüz óalı yok
Ķoşup óízmet iderler aña lāyık (G. 777.
Beyit)

Semerleri gümüş ve altından olan dört bin deve at ve katırın varlığından bahsedilmekte ve dünyada bu kadar malın kimsede olmadığı beyan edilmektedir. Bu ifadelerden Karun gibi tarihte zenginliğiyle meşhur kimselerin zenginliklerinin Hz. Hatice (r.a.)'ya atfedildiğini açıkça görmekteyiz.

Daóı dört biñ deve dürlü hecınler
Yarar atlar daóı dürlü ķatırlar (G. 778.
Beyit)

Her birinin egeri vü kesmesi
Sım ü zerden olmışdı cümlesi (G. 779. Beyit)

Didi kim bu deñli mālı biz kimsede
Görüben işitdiñiz mi dünyada (G. 780. Beyit)

Didiler kimse işidüp görmedi

Kimseniñ bu sırra èaqlı irmedi (G. 781.
Beyit)

3. SONUÇ

E.a.t döneminde yazılmış olan iki mesnevinin barındırdığı Hz. Hatice tasvirlerini örnek beyitler üzerinden sunmak ve bu tasvirleri yorumlamak amacıyla oluşturulmuş olan çalışmamız hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, ilk değinilmesi gereken özelliğin eserlerin türü olduğunu söylemek gerekir. Daha önceki bölümlerde de belirttiğimiz gibi G. olarak kısalttığımız Gulâmî'nin eseri didaktik, M. olarak kısaltılan diğer eser ise lirik özellikler barındırmaktadır. Bu yargıyı desteklemek amacıyla birkaç hususa değinmeliyiz.

Bunlardan ilki Gulâmî'nin eserinin başında yazdığı bu metnin bir mevlid olduğunu belirtmesidir. Şair bunu belirttikten sonra mevlid yazmanın faziletinden ve bu eserin kıyamete kadar açık kalacak bir sevap kapısı olmasını istediğinden bahsetmiştir. Diğer eserde ise buna benzer bir ibare yer almamaktadır.

Bu hususlardan bir tanesi eserlerde kullanılan zaman üzerinde eser sahiplerinin takındıkları farklı üsluplardır. G.'de zaman akışı boylamsal bir özellik gösterir. Hz. Hatice (r.a) ile Hz. Muhammed (s.a.v.)'in evlenmeleri her iki eserin de temasıdır. Ancak Gulâmî'nin eserinde düğünden öncesine dair bilgiler verildiği gibi düğünün ardından Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Hira Mağarasındaki tefekkür anlarına, peygamberliğin gelişinden İslam'ın gelişim dönemlerine değinilmiştir. Bu değinmeler esnasında tarihi kronolojiye uyulduğu gözlemlenmiştir. Ancak diğer eserde gerek H.z. Muhammed (s.a.v.)'in mucizeleri gerekse tarihsel gerçekliği bulunmayan masalsı vakaların tamamı Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Hz. Hatice (r.a.)'nin ticaret kervanı ile Şam'a yaptığı yolculuğa yüklenerek bütün eser bir yolculuk süresi hudutlarınca oluşturulmuştur. Ayrıca temel farklardan bir tanesi olarak M.'de İslam'ın temel taşları olan raşid halifelerden bahsedilmemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.)'den peygamber olarak söz edildiği halde Hz. Ebu Bekir (r.a.), Hz. Ömer (r.a.), Hz. Osman (r.a.), Hz. Ali (r.a.) gibi peygamberin en yakınında olan bu büyük şahsiyetlerin isimleri esere dâhil edilmemiştir. Gulâmî'nin eserinde ise bu dört halife peygamber efendimizin (s.a.v.) vezirleri olarak anlatılmışlardır. Bu bahisler iki eser ve müellifleri arasındaki farklar

açısından bize ipuçları verse de asıl üzerinde durulması gereken nokta çalışmamızın konusu olan Hz. Hatice tasvirleridir.

Bilindiği üzere Hz. Muhammed'in hanımları Allah'ın (c.c.) Kur'ân-ı Kerîm'de belirttiği üzere bütün mü'minlerin anneleridir.^{†††} Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ailesinden olan fertler için ehlibeyt ifadesi kullanılır.^{††††} Ehlibeyt Müslümanlar için saygı ve önem sırasında ashâb-ı kirâm'ın da önündedir. Dolayısı ile ehlibeyte zarar verebilecek her türlü şüpheden uzak durmak Müslümanların şiarlarındanadır. Ancak bu noktadan bakıldığında çalışmamıza konu olan iki eser arasında çok ciddi bir fark vardır. Örnek beyitlerin ait oldukları eserler göz önünde tutularak incelenmesi, bu farkı gözler önüne açıkça sermektedir. Her iki eserde de Hz. Hatice (r.a.) görgülü, bilge, söz sahibi ve zengin olarak tasvir edilirken, fiziksel özelliklerine gelindiğinde iki eserin birbirinden keskin olarak ayrıldığı görülür. Gulâmî'nin eserinde fiziksel özelliklerinden hiç bahsedilmezken, diğer eserde adeta divan edebiyatına mensup bir gazelde vasfedilen ideal bir kadın tipi gibi kaş, göz, bel, diş, saç gibi özelliklere dair bilgiler verilmiştir. Bu İslam kültürü içerisinde kabul edilebilir bir durum değildir. Zira İslâm'da mahremiyet esastır. Hele ki bütün mü'minlerin annesi olduğu Ahzab Suresinin 6. Ayetiyle sabit olan bir yüce bir kimse için bu şekilde tasvirlerde bulunmak mümkün değildir. Bir başka pencereden bu durum değerlendirildiğinde işin farklı bir yönü kendini göstermektedir. İçinde bulunduğumuz çağ, tüm bilgilere en hızlı ve en güvenilir bir yolla ulaşabilmenin imkânlarıyla dolu bir çağdır. Hadis ilmi ise Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından günümüze kadar en ince ve en sağlam tekniklerle sürekli kendini geliştirmiş bir ilimdir. Öyle ki Hz. Muhammed (s.a.v.)'in hayatı neredeyse satır satır kayıt altına alınmıştır. Bu kadar sağlam kaynaklara bu kadar kolay ulaşılabilirdiği bir dönemde Hz. Hatice (r.a.)'nın şemailine dair bilgilerde neredeyse hiçbir ayrıntıya ulaşılamamaktadır. Hakkında anlatılanlar şemailinden ziyade ahlak erdem ve İslama yaptığı hizmetler üzerinedir. Hal böyle iken Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olan bir eser sahibinin, eserinin kurgusunda, tarihsel gerçekliklerle çelişen noktaların çokluğu da göz önüne alındığında Hz. Hatice (r.a.)'nın fiziki özellikleri hakkında bu kadar detaylı bir anlatım yapabilmesi olası değildir. Bu noktaya gelindiğinde bu tasvirlerin Divan Edebiyatında var olan kadın tipine özgü mazmunların

††† Ahzab Suresi, 6. Ayet.

†††† Öz, Mustafa, İslam Ansiklopedisi, Ehlibeyt, cilt: 10, sy.: 499

Hiz. Hatice (r.a.)'ya uyarlanması olduğunu söylemenin doğru bir tespit olacağı kanaatindeyiz.

Sonuç olarak önümüzde duran iki farklı anlayışla kaleme alınmış iki eser vardır. Gulâmî Çelebi eserinde kendisi de bahsettiği gibi bir mevlid meydana getirmiştir. Eserinde dini ilimlere ve hassasiyetlere karşı duyarlı olmuş ve kronojik olarak tarihsel gerçekliklerle aynı çizgide yürümeye çalışmıştır. İslâmiyet'in doğuş ve gelişimine dair bilgileri sıraları ile eserine yansıtmaya çalışmıştır. Hiz. Hatice (r.a.) ile ilgili bölümlerde ise ahlak, karakter ve maddi özelliklerine dair tasvirler yapmış, fiziksel betimlemelerden uzak durmuştur. Yazarına dair bilgiye ulaşamadığımız ve bu sebepten dolayı M. olarak kısalttığımız eserde ise yukarıda bahsedilenlerden başka detaylı fiziksel betimlemelere de yer verilmiştir. Gulâmî'nin didaktik bir üslup takınmasının aksine bu eser lirik bir anlatımla kaleme alınmıştır. Eserin edebi değer, kafiyeye ve söyleyiş güzelliği açısından değerlendirmesi oldukça başarılı sonuçlar vermektedir. Anlam akışı ustaca oluşturulmuştur. Ancak zaman mekân ve kişiler açısından bakıldığında bir takım gerçeklerle, hayal ürünün olay zaman ve yerlerin iç içe müzdeviç olduğu görülmektedir. Ancak bunlardan daha mühim olan bir sonuç olarak, Hiz. Hatice (r.a.) 'nın fiziksel özellikleri hakkında kullandığı ifadelerde İslami edebînin dışında bir üslup takınmış olmasını dile getirmemiz gerekir. Devrin İslami hassasiyetleri içerisinde düşünüldüğünde, böylesine bir cüretin akıllara İsrailiyat etkisini güçlü bir şekilde getirmesi gerektiği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

AKGÜL, Saliha; (2009) **Ezvâc-ı Tâhirât**, Gül Yurdu Yayınları, İstanbul.

DEMİREŞİK, Halime; (2010) **Hiz. Hatice'tü'l Kübra**, Erkam Yayınları, İstanbul,

ERKAN, Mustafa, **Darîr**, TDV İslam Ansiklopedisi TDV Yayınları Cilt:8 Sayfa: 498-499, İstanbul

GÜLSEVİN, Gürer- Boz, Erdoğan; (2004) **Eski Anadolu Türkçesi**, Gazi Kitabevi, Ankara.

İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye, thk. Muhammed Delibalta, (1416/1996) Muhammed Ali Kutub, I-IV, Beyrut

KANDEMİR, Yaşar; (1997) **Hiz. Hatice (r.a.)**, TDV İslam Ansiklopedisi.

MENGİ, Mine;(1994) **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, Akçağ Yayıncılık.

MERMER, Ahmet vd.:(2007) **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Ankara, Akçağ Yayıncılık.

MERMER, Ahmet, KOÇ KESKİN Neslihan;(2005) **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Ankara, Akçağ Yayınevi.

ÖZ, Şaban; (2016) **İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri**, Ankara.

ÖZ, Şaban;(2015) **Siyer Tasarımı**, Mana Yayınları, İstanbul.

ÖZKAN, Mustafa;(1995) **Türk Dilinin Gelişme Alanları Ve Eski Anadolu Türkçesi**. İstanbul ,Filiz Kitabevi.

TURAN, Hasibe; (1998) **Hız Hatice (r.a.)**, Denge Yayınları, İstanbul.

UZUN, Mustafa; **Siyer ve Megazi**, TDV İslam Ansiklopedisi

YAVUZ, Kemal; (1984) **Erzurumlu Darir, Hayatı Eserleri ve Siyerindeki Manzumelerin Muhtevası**, Milli Kültür (46): 37-40.